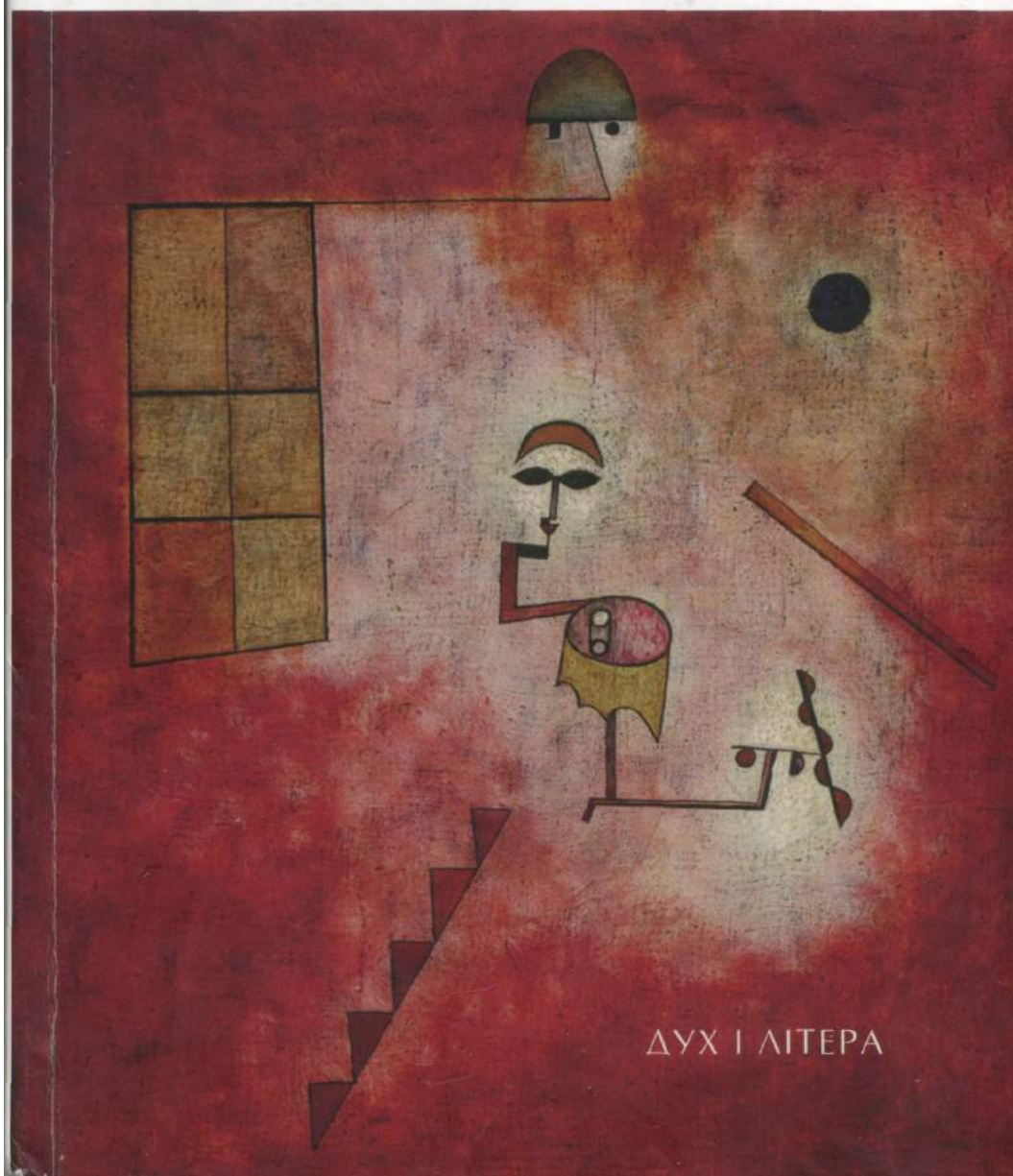

Марія Фюрст
Юрген Тринкс

ФІЛОСОФІЯ

ДУХ І ЛІТЕРА

Мова в центрі уваги філософії — linguistic turn¹

Поступова формалізація

Чи не настільки ж великим перетворенням, що й осмислення філософії як вчення про умови пізнання саморефлексійного суб'єкта (трансцендентальна філософія), стало **осмислення мови** як придатного чи непридатного інструмента пізнання світу. Якщо антична та середньовічна філософія запитувала про «буття сущого», а новітня філософія від Декарта — про конституювання світу в свідомості, то філософія ХХ сторіччя відкрила, що ми не можемо оминати мову, оскільки така спроба можлива знов-таки лише засобами, які пропонує нам мова. Так само у мисленні вже не намагаються виходити за межі цього світу (така спроба зловживати мовою вказує на того, хто її використовує), натомість прояснюють непорозуміння, які виникають через нечисте та некоректне використання мови (мовну плутанину), тобто **розплутують мовні петлі**.

Цю настанову зумовили різні чинники: нездатність науковців-природничників на зламі сторіч впоратися з метафізичними конструкціями та їхній пошук можливостей поєднання чуттєвих даних, інакше кажучи, логічного порядку, в якому їх можна інтерпретувати.

Ще один рушійний мотив сконцентруватися на мові — це прагнення відокремити безсенсові речення від сенсових. У цьому полягав задум «Віденського кола» й «англосаксонської філософії» (Б. Расел, Е. Мур). Сенсові речення не мають містити жодних позірних понять, мають бути логічно та граматично коректними, а також має існувати змога їх верифікувати (підтвердити їхній зміст). Строгий критерій сенсу незабаром було пом'якшено, оскільки, як було показано (Частина «Еволюція знання», розділ «Досвідно-наукове пізнання», підрозділ «Критерій сенсу»), **загальні твердження не можна верифікувати**,

а твердження існування — фальсифікувати. Відповідно, верифікація природного закону, який виражено в загальному твердженні, скидається на метафізичну спекуляцію: «Історія критерію сенсу, який стало переглядають, — це історія дедалі слабшого емпіризму. Поступово визнають неможливість відмовитися від теоретичних елементів, які не піддаються лише емпіричній інтерпретації. Важливим моментом цього розвитку є Карнапова теорія двох ступенів мови. Вона поєднує мову споглядання так званими правилами відповідності з теоретичною мовою. Останню вже не можна остаточно інтерпретувати емпірично. Так загальна теорія стає лише частково інтерпретованим численням» (К. Вухтерль «Підручник із філософії»).

Отже, аби здобути **логічний образ світу**, аналітична філософія мови — дещо метафізично — дистанціюється від даного «предмета» і позначає як «предмет» усе, що можна позначити словом якоїсь мови. При цьому онтологічне запитування («Що є, коли я кажу „є“?») попередньо взято в дужки. Аналіз мови спирається на найпростіші процеси підпорядкування і розробляє для цього власну термінологію.

Співвіднесення певного слова з певним предметом називають **предикацією** («це дерево — ліжка — блакитний предмет»). Предикати можуть указувати більше, ніж на один предмет («більше за» вимагає два предмети). Отже, існують дво- і багатозначні предикати. Вони описують зв'язки між предметами. Кожен предикат можна приписати довільній кількості предметів. Певне **приписування** називається **позначенням** («ця книжка»). Воно складається з указівного слова та предиката. Якщо предмет, на який указують, не наявний, ми застосовуємо **власне ім'я** («Мартин»).

Окрім того, є слова, які можна зрозуміти лише у зв'язку з певними ситуаціями (займенники, прислівники: «я», «ти», «тут», «сьогодні», «там»), тобто **індикатори**. Вони мусять, якщо потрібно, за допомогою власних імен бути перетвореними на залежні від ситуації повідомлення («Ми тут», «Макс і Моніка 10-го травня у Відні») і в такий спосіб стають **даними**.

Якщо точно задано, в якому зв'язку мають вживатися слова (**нормування**), виникає **наукова термінологія** (термін: вираз).

Дефініція — це ототожнення дотепер невідомого терміну з комбінацією вже відомих термінів.

Початок дефініції спирається на **повсякденний слововжиток**. Указують на певне **використання знаків**.

У процесі скорочення певна кількість зрозумілих знаків («білий кінь», те, що позначає) заміщується новими, спочатку ще незрозумілими знаками («сиваш», те, що позначають). Обидва вирази, отже, можуть замінити одне одного. Те, що в заміщенні зберігається, називають **поняттям**. Що «означає» поняття, вивчають у **щоденній мові через його використання** («Ти скупий»). У науковій мові значення постає через чітке нормування.

Те, що дає зрозуміти предикат (значення), називають **змістом** (інтенсією). Сукупність предметів, яким може бути приписаний зміст («всі дерева») називається **обсягом** (екстенсією).

Стан речей — це те, що може бути відповідником (корелятом) певного вислову (як «предмет» — відповідником певного слова). **Наявний стан речей** називається **фактом**. **Вислів**, пов'язаний із наявним станом речей, тобто з фактом, називають істинним (якщо він пов'язаний із не наявним станом речей — хибним). Стани речей можуть бути наявними або не наявними. Вислови (або твердження) можуть бути істинними або хибними. Вислови, отже, пов'язані з певним станом речей спочатку незалежно від того, наявний він чи ні. Може існувати багато ступенів вислову. Вислови про стани речей називають **об'єктною мовою**, вислови про вислови — **метамовою**. Мовні вислови, отже, беруть у дужки або в лапки, аби бути у змозі логічно послуговуватися ними (наприклад, «твердження „Париж розташовано на берегах Дунаю“ — хибне»). Не всі метамовні судження можна перекласти висловами об'єктної мови, адже в іншому разі метамова була б ідентичною з об'єктною мовою, а їх розрізнення не мало б сенсу.

Для економного використання речень часто-густо буває необхідною формалізація, яку здійснює логіка (див. частину «Логіка»).

«Побудова формальної мови.

Які граматичні структури мають щоденні мови, можна встановити лише емпірично/емпіричним шляхом, тобто через спостереження та систематизацію мовних звичок окремих етнічних груп. Для багатьох досліджень складні та розгалужені системи правил, які характеризують мови щодення, є надто незручними і непрозорими, аби бути придатним засобом здобуття знання про дійсність; окремі дисципліни фізики найлегше пояснити

простими мовними моделями, які, мабуть, у деяких випадках використовують незграбні формулювання, однак вони через свою просту структуру не приховують проблеми, але натомість за можливості навіть указують шлях їх розв'язання.

Правила використання логічних знаків саме і є законами, за допомогою яких можна встановити логічні істини та логічні наслідки.

Особливе місце посідають ті логічні знаки, які пов'язують вислови з новими висловами, злучники. До них в українській щоденній мові належать передусім такі: „ні“, „і“, „або“, „якщо — то“, „тільки тоді — якщо“; замість них у формальній мові застосовуються знаки „ \neg “, „ \wedge “, „ \vee “, „ \rightarrow “, „ \leftrightarrow “ і пояснюються експліцитно заданими правилами. Залежно від того, наскільки малим або великим є відхилення цих правил від правил виразів щоденної мови, злучники щоденної мови та злучники формальної мови або збігаються, або відрізняються. Систему правил використання цих виразів було названо логікою злучників (або „логікою висловів“). На неї спираються всі інші окремі логічні царини. Квантори, які в щоденній мові виражені словами „всі“ й „існує“, представлено у формальній мові виразами „ \forall “ і „ \exists “; правила їх використання разом із правилами для злучників утворюють логіку кванторів (яку також називають „логікою предикатів“). Якщо квантори обмежуються лише предметами, тобто кванторизуються тільки предмети (що у повсякденній мові виражено такими зворотами як „усі речі...“ й „існують предмети...“), то система правил є вузькою логікою кванторів; якщо кванторизуються також властивості та зв'язки („існують властивості...“ та „для всіх обопільних зв'язків...“), то ми маємо розширену логіку кванторів» (В. К. Еслер «Мова логіки // Основні проблеми великих філософів сучасності 1»).

Речення — це образ дійсності

Для Вітгенштайна речення є образом дійсності. «Речення — це модель дійсності, якою ми її мислимо». Кожне речення описує можливий стан речей. Проте це не означає, що він мусить бути дійсним. Лише порівняння речення з дійсністю виявляє істинність

або хибність будь-якого речення: «Дійсність мусить бути зафіксована через речення на „так“ або „ні“».

Саме речення «мусить містити можливість своєї дійсності (і так показувати). Однак не більше за можливість».

«Розуміти речення означає знати, що відбувається, коли воно є істинним». (Отже, його можна розуміти, не знаючи, чи є воно істинним). Тому його вже не варто пояснювати як окремі слова, з яких воно складається. «(Речення) розуміють, коли розуміють його складові». Речення має старими виразами сповіщати новий сенс, у цьому полягає його сутність. Завдання аналізу полягає в тому, щоби виявити цей уже наявний сенс: «Речення, які використовує людина, отже, самі мають певний сенс, а не очікують на аналіз, аби набути сенсу».

Розуміти означає «бути у змозі створити образ чогось»; мислення це завжди відтворення образів.

- 3 Логічним образом фактів є думка
- 3.001 Якщо ми скажемо „Про певний стан речей можна подумати“, то це означає: ми можемо створити собі його образ.
- 3.01 Сукупність правдивих думок є образом світу.
- 3.02 Думка містить можливість ситуації, про яку думають. Те, про що можна подумати, може також існувати.
- 3.03 Ми не можемо думати ні про що нелогічне, бо інакше мали б думати нелогічно.
- 3.032 Відтворити мовою щось таке, що „суперечить логіці“, так само неможливо, як у геометрії відтворити її координатами фігуру, що суперечить законам простору, або позначити координати пункту, який не існує...
- 3.1 У реченні думку виповідають так, щоб її можна було досягнути чуттями...
- 5.61 Логіка заповнює світ; межі світу є і її межами.
Отже, в логіці ми не можемо сказати: те й те є у світі, а того немає.
Це скидалося б на припущення, що ми виключаємо певні можливості, а цього не може бути, бо інакше логіка мала б вийти за межі світу; а саме, вона повинна була би мати можливість бачити ці межі і з другого боку.

Чого ми не можемо думати, того не можемо думати; отже ми не можемо й *казати* того, чого не можемо думати».

(Л. Вітгенштайн «Tractatus Logico-philosophicus»).

«5.6. Межі моєї мови означають межі мого світу». Філософія має окреслити мислиме і разом обмежити немислиме мислимим:

4.115 «Показуючи ясно мислиме, вона тим самим покаже немислиме

4.116 Усе, що взагалі можна подумати, можна подумати ясно. Усе, що можна вивістити, можна вивістити ясно».

(Там само).

Центральна проблема «Трактату» полягає в тому, як мова і мислення можуть бути пов'язані з дійсністю:

6.5 «Для відповіді, яку не можна висловити, не можна висловити й запитання.

Загадки не існують.

Якщо якесь питання взагалі можна поставити, то на нього можна й відповісти.

6.51 Скептицизм — не незаперечний, але вочевидь безглуздий, коли він хоче сумніватися там де нема про що питати.

Сумнів можливий тільки там, де можливе якесь питання; питання — тільки там, де можлива відповідь; а відповідь — тільки там, де щось *може* бути сказане.

6.52 Ми відчуваємо, що якби навіть знайшлася відповідь на всі можливі наукові питання, наші життєві проблеми ще зовсім не були б порушені. Щоправда, тоді б уже не було жодних питань, і саме це і є відповіддю.

6.521 Розв'язання проблеми життя помічають з того, що ця проблема зникає.

(Чи не це є причиною того, що люди, яким після тривалих сумнівів став зрозумілий сенс життя, не могли потім сказати, в чому ж той сенс полягає)

6.522 Звичайно, є й невимовне. Воно *виявляється*, це й є містичне.

6.54 Мої тези надають ясності через те, що кожен, хто мене розуміє, наприкінці визнає їх безглуздими, коли завдяки

ним — по них — підійметься над ними (так би мовити, мусить відкинути драбину, спершу піднявшись по ній).

Він мусить їх подолати, тоді його погляд на світ буде правильний.

7 Про те, про що не можна сказати, треба мовчати».

(Там само).

Невимовне «показує себе». Для Вітгенштайна відмінність між мовленням і вказуванням є вирішальною, оскільки «те, що можна показати, неможна сказати». Більшість проблем філософії виникають через це, мова повинна виразити те, чого виразити не можна:

4.003 «Більшість речень, написаних на філософські теми, і філософських питань, не хибні, а беззмістовні. Тому ми взагалі не можемо відповідати на такі питання, можемо тільки стверджувати, що вони беззмістовні. Більшість питань і суджень філософів зумовлені тим, що ми не розуміємо логіки своєї мови».

(Там само).

У листі до Расела Вітгенштайн пише: «...нажаль ти не зрозумів головну річ, до якої все нагромадження логічних речень є тільки додатком. Головна річ — це теорія про те, що реченнями — тобто мовою можна сказати (і що зводиться до того ж самого, що можна помислити) і що реченням сказати не можна, а можна тільки показати; я гадаю, що це кардинальна проблема філософії» (Л. Вітгенштайн «Видання творів у 8-ми томах»).

Мовна гра

Будь-яке ім'я має значення тільки у складі певного речення: «Це так само, як і з дрючком, який стає важелем лише при використанні».

У пізніх творах Вітгенштайну йдеться насамперед про **логіку застосування мови**. Розуміння і мислення слід розглядати як **використання знаків**. Саме використання надає знакам їхнього значення. Аби зрозуміти слово, варто побачити, як воно

використовується: «Якщо хтось показує кому-небудь фігуру короля зі гри в шахи і говорить: „Це шаховий король“, то через це він не пояснює використання цієї фігури... Форма ігрової фігури відповідає тут звучанню та образу слова.

Не можна здогадатися, як функціонує слово. Про це можна дізнатися, лише побачивши його застосування» (Л. Вітгенштайн «Філософські дослідження»).

У більшості випадків значення слова можна ідентифікувати з його вжитком у мові, а сенс речення — з його використанням, аналогічно і з немовними знаками (що не є природними ознаками чогось, як, наприклад, чорні хмари є ознакою грози), які **стають знаками лише через конвенцію**, як наприклад дорожовказ: «Утім, скільки існує видів речень? Лише твердження, питання і наказ? — Існують незчисленні види застосування всього того, що ми називаємо „знаками“, „словами“, „реченнями“. І це розмаїття не є чітким, раз і назавжди даним; натомість виникають нові типи мови, нові мовні ігри, як ми можемо сказати, а інші старішають і забуваються. (Приблизний образ цього можуть дати нам перетворення математики).

Слово „мовна гра“ повинне підкреслити тут, що мовлення мови — це частина певної діяльності або форми життя.

Поглянь на розмаїття мовних ігор на цих і на інших прикладах:
накази та дії за наказами;
описування вигляду та розмірів певного предмета;
створення певного предмета за описом (знаком);
звітування про певний процес;
робити припущення щодо певного процесу;
висувати та перевіряти гіпотезу;
презентація результатів експерименту в таблицях і діаграмах;
вигадувати історію і читати;
грати в театрі;
водити хоровод;
відгадувати загадки;
вигадувати анекдот, розповідати;
розв'язувати застосовну задачу;
перекладати з одної мови на іншу;
прохання, подяка, лайка, привітання, молитва»
(Там само).

Кожну мову можна розглядати як **систему правил гри**. Не лише аксіоми математики є довільними, а весь синтаксис: «Щось у формалізмі є правильним, а щось — хибним. Істиною у формалізмі є те, що кожен синтаксис можна розглядати як систему правил. Не лише аксіоми математики, а весь синтаксис є довільним.

У Кембриджі мене запитали, чи насправду я вважаю, що математика має справу з чорнильними штрихами на папері. На це я відповів: в тому ж сенсі, в якому гра в шахи має справу з дерев'яними фігурами. Гра в шахи полягає, звісно, не в тому, що я пересуваю дерев'яні фігури по дерев'яній дошці. Якщо я скажу: „Тепер я візьму королеву зі страшними очима і виб'ю все з дошки“, ви будете сміятися. Байдуже, як виглядає пішак. Важливо, що сукупність правил гри задає логічне місце цього пішака. Пішак — варіативний, як „х“ у логіці.

Зрозуміло, що у грі в шахи йдеться не про фактичні рухи. Рухи на шаховій дошці — це не рухи фізики. Коли я кажу: „Кінь може рухатися лише стрибкоподібно, слон може пересуватися по діагоналі, а тура прямо“, то слово „може“ означає граматичну можливість. Те, що суперечить правилам, є порушенням синтаксису.

Якщо ж мене запитують: чим відрізняється синтаксис мови від гри в шахи, то я відповім: своїм застосуванням і лише ним. Ми можемо сформувати синтаксис якоїсь мови, не знаючи, чи можна його буде застосовувати. Коли ми в геометрії конструємо фігуру, ми також маємо справу не з лініями на папері. Штрихи олівця є тим самим, чим є знаки в арифметиці та фігури в шахах. Сутнісним є правила, які діють для цих утворень — або, краще кажучи, не „сутнісним“, а тим, що мене в них цікавить» (Л. Вітгенштайн «Видання творів у 8-ми томах»).

Кожен мовний вислів, такий як твердження, питання, наказ тощо, завжди вкорінений у зв'язку мовних і позамовних дій, таких як жести, вираз обличчя тощо. Ці **мовні дії є мовними іграми**. Мовна гра завжди відбувається в певній ситуації. Так, скажімо, як реалізація певної гри в шахи полягає в оперуванні ігровими фігурами за певними правилами, актуалізація мовної гри як «мовної гри» — це оперування словами і реченнями.

Опис мовної гри потребує довгої історії, оскільки мовна активність — це складна діяльність певної тривалості.

Людвіг Вітгенштайн

Людвіг Вітгенштайн народився 1889 року у Відні. Він був наймолодшим із восьми дітей. Його батько належав до засновників австрійської сталевих промислових підприємств. Великий будинок родини Вітгенштайнів був відомий як культурний центр (частим гостем у ньому був Брамс, брат Вітгенштайна Поль був відомим піаністом).

Людвіг Вітгенштайн до чотирнадцяти років навчався вдома, потому відвідував гімназію в Лінці, а насамкінець навчався у Вищій технічній школі в Берліні (Больцман, в якого він хотів навчатися у Відні, 1906 року наклав на себе руки).

У Манчестері він ставив аеронавігаційні експерименти та вивчав основи математики.

Після візиту до Фреге Вітгенштайн, за його порадою, поїхав до Кембриджу, аби навчатися в «Trinity College» в Расела та Мура.

Упродовж Першої світової війни, в якій він добровільно брав участь як артилерист, він написав «Tractatus logico-philosophicus», який уперше було опубліковано в 1921 році. Після «Трактату» йому здалося безглуздом і надалі займатися філософією. Вітгенштайн відмовився від своєї спадщини, частину якої він до того анонімно заповів мистецькому фонду (підтримку з якого діставали зокрема Рильке, Трахль, Кокошка і Лоос). Він відвідує педагогічні курси у Відні, а потому викладає в народній школі в Трастенбаху (Нижня Австрія). В цей час він написав шкільний словник. Після цього короткий час він працював садівником у монастирі. Потому повернувся до Відня, де створив проект будинку для своєї сестри Маргарети Штонбороу (Див. ілюстрацію до розділу «Заклик до ясності» частини «Еволюція знання»).

Лише у двадцяті роки Вітгенштайн повернувся до філософії. Він контактував із Морицем Шліком і Віденським колом.

У 1929 році він під керівництвом Расела та Мура захистив дисертацію в Кембриджі. Темою дисертації був «Трактат». Через нестерпність для нього англійського та академічного способу життя, він планував переїхати до Советського Союзу, але ці плани не здійснилися.

У 1939 році він став завідувачем кафедри, якою до того звідував Мур. Упродовж Другої світової війни він працював санітаром, а потому лаборантом у Лондоні. Після війни Вітгенштайн повернувся до Кембриджу та знову розпочав викладати. Утім, відчувши три роки потому власну невідповідність цій діяльності, він відмовився від професорства. Він поїхав до Ірландії, де на самоті дописав «Філософські дослідження», над якими розпочав працювати ще в 1937 році.

Вітгенштайн помер 1951 року в Кембриджі.

Розмаїття ігор можна розглядати за аналогією розмаїття застосування мови. Оскільки вживання слів не завжди обмежене правилами, багато можливостей залишаються відкритими.

Вибору можливості слід навчатися, як «грі, дивлячись на те, як грають інші».

«Виконання певного правила — це практика або традиція; це не може бути здійснено лише однією людиною тільки одного разу в житті».

Не можна вивчати лише одну мовну гру, аби знати, як використовувати вислів, оскільки те саме речення може поставати в різних мовних іграх. У цьому Вітгенштайн убачає основну причину «філософської хвороби»: «Людина живить своє мислення лише одним видом прикладів».

Філософська нісенітниця виникає передовсім тоді, коли слово використовують не у правильній грі. Тому важливо знати, де закінчується одна гра, і починається інша («божевільня» деяких «душевних хворих» ґрунтується на змішанні мовних ігор). Вітгенштайн не дає жодних критеріїв для розмежування мовних ігор, а пояснює поняття на багатьох прикладах. У своїй пізній філософії він відходить від «різко пошматованого порядку логіки» і протиставляє йому застосування щоденної мови.

«Дуже важко, не втрачаючи тями, розуміти, що ми маємо залишатися серед речей щоденного мислення, щоби не потрапити на обхідний шлях, на якому здається, що ми мусимо описати найменші дрібниці, які ми насправді не здатні описати нашими засобами. Начебто ми маємо відтворити пошкоджене павутиння власними пальцями».

Що прискіпливіше ми розглядаємо фактичну мову, то сильнішою стає суперечність між нею та нашою вимогою. (Криштальна чистота логіки постала переді мною не як очевидність, а я вимога). Суперечність стає нестерпною; вимога загрожує перетворитися на щось порожнє. — Ми потрапляємо на щось слизьке, де нема тертя, отже, умови, в певному сенсі є ідеальними, але саме через це ми не можемо йти. Ми волиємо йти; тоді ми потребуємо тертя. Назад до шерхлої поверхні!

Ми дізнаємося, що те, що ми називаємо „реченням“ і „мовою“, є не формальними єдностями, які я уявляю, а сукупністю більш-менш між собою пов'язаних утворень. Одначе, що тоді відбувається з логікою? Здається, що її строгість сягнула своєї межі. Але чи не зникає вона через це зовсім? Адже як логіка може втратити свою строгість? Звичайно, не через те, що її позбавляють її строгості. Предсуд криштальної чистоти можна подолати лише завдяки цілковитій зміні нашого способу споглядання. (Можна було би сказати: „Споглядання варто обернути, але навколо нашої властивої потреби як пункту огляду“).

Філософія логіки не говорить про речення і слова в якомусь сенсі, відмінному від сенсу нашого повсякденного життя, коли ми, наприклад, говоримо: „Тут написано китайське речення“ або: „Ні, це лише виглядає як письмові знаки, насправді це орнамент“ тощо» (Л. Вітгенштайн «Філософські дослідження»).

Якщо Вітгенштайнів «Трактат» був найпопулярнішою темою дискусій позитивістсько налаштованого Віденського кола, то його пізній твір (видані тільки після смерті Вітгенштайна «Філософські дослідження») викликали в членів цього кола, а також у його друга Расела неприємне здивування.

«Загальна форма речення є такою: відбувається те й те. Речення такого штибу повторюють незчисленну кількість разів. Уважають, що знову й знову відтворюють природу, а насправді лише відтворюють форму, в якій ми її споглядаємо» (Там само).

У своєму пізньому творі Вітгенштайн запитує вже не: «Що є дійсністю?», а «Як використовують вираз „дійсність“?». Вітгенштайнова теорія мовних ігор зумовила велику увагу до щоденної мови — «ordinary language».

Функція мови

Ще один підхід до нової оцінки щоденної мови в першій половині минулого сторіччя розробили англійські філософи Гілберт Райл², Джон Остин³ і Джон В. Серл.

Серл вважає, що мовленнєвий акт є засадничою одиницею комунікації; що я можу **розширити** знання про мову, запитуючи про те, чого **воліють** досягти за допомогою мовних знаків. Отже, існує зв'язок між тим, що має на увазі мовець, тим, що означає висловлене речення, тим, до чого прагне мовець, тим, що розуміє слухач, і правилами, які є визначальними для мовних елементів.

Сенс мови, отже, полягає у встановленні значень, які «**дістає**» слухач. Цей аспект названо **прагматичним**. Мова зумовлює зміну поведінки, вона дієва тільки в соціальному полі й завжди заново організує наше соціальне довкілля.

Гра значень (на яку вказують мовні вирази) — це **семантичний** аспект; правила мови як зв'язки знаків зі знаками (наприклад, граматичний зв'язок суб'єкта з предикатом) називаються **синтаксичним** аспектом. Загальне дослідження всіх трьох аспектів використання знаків є завданням **семіотики** (вчення про використання знаків).

Три виміри знаку

Й. М. Бохенський⁴: «Основну ідею семіотики, яка водночас є засадою вступу до неї, можна сформулювати в такий спосіб. Якщо одна людина щось говорить іншій, то кожне слово, яке вона використовує, стосується трьох різних предметів:

а) По-перше, слово належить до певної мови, що зрештою означає, що воно пов'язане з іншими словами цієї мови, воно, наприклад, стоїть у реченні між двома словами (як, скажімо, слово „і“) або на початку речення тощо. Ці зв'язки ми позначаємо як синтаксичні, це зв'язки слів між собою.

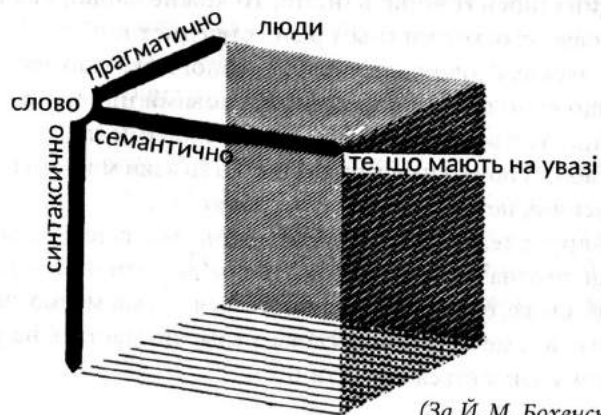
б) По-друге, те, що говорить ця людина, має певне значення: її слова щось означають, вони мають повідомити іншому щось конкретне. Отже, окрім синтаксичного зв'язку, ми маємо справу ще з одним, а саме зі зв'язком слова з тим, що мається на увазі. Цей зв'язок називається семантичним.

с) Нарешті, слово хтось вимовляє, і воно до когось спрямоване. Отже, існує ще третій тип зв'язку, а саме зв'язок між словом та людьми, які його потребують. Цей зв'язок називається прагматичним.

Окрім цього, ці різні зв'язки слів ще мають одне до одного певний стосунок. А саме, прагматичний зв'язок передбачає семантичний і синтаксичний, а семантичний зв'язок передбачає синтаксичний. Позбавлене сенсу слово не може слугувати порозумінню людей, а щоб мати певний сенс, воно мусить перебувати у певному зв'язку з іншими словами. Натомість синтаксичний зв'язок не передбачає семантичного і прагматичного, а семантичний зв'язок можна досліджувати, не звертаючись до прагматичного. Навіть для абсолютно безсенової мови можна встановити довершений синтаксис; ми могли би, наприклад, створити просту мову, в якій були б лише знаки Х і Р, а синтаксичне правило полягало б у тому, що Р завжди має стояти перед Х; при цьому нам необов'язково знати що означає Р або Х.

Отже, стосунок між трьома типами зв'язків схожий на стосунок трьох вимірів геометричної фігури. Сукупний феномен слова скидається на трьохвимірне тіло; лише через абстракцію ми можемо виокремити з нього або перші два види зв'язків (синтаксичний і семантичний), або один (синтаксичний), так само, як в геометрії ми можемо виокремити з тіла площу або пряму» (Бохенський Ю. М. «Сучасні методи мислення»).

У тексті Чарлза С. Пірса (1839–1914, співзасновник американського «прагматизму») йдеться про людину, яка стало продукує

(За Й. М. Бохенським)

значення, щоби регулювати триб діяльності. Отже, значення не можна відокремити від спрямованості та мети дії: «Ми можемо бути впевненими в тому, що ми думаємо про софізми, якщо єдина функція мислення полягає у продукуванні трибів діяльності. Те, що завжди пов'язане з думкою, але є іррелевантним для її мети, хоча і є її приростом, однак не є її частиною. Якщо повинна існувати єдність наших відчуттів, яка не має жодного стосунку до того, як ми діятимемо в певній реальній ситуації, наприклад, коли ми слухаємо музичний твір, то не називаємо цю діяльність „мисленням“. Тому, аби встановити значення певної думки, ми маємо просто визначити, які триби поведінки вона продукує, оскільки те, що означає предмет, полягає просто у трибах поведінки, які він містить. Отже, ідентичність трибу поведінки залежить від того, як він зумовлює нашу дію... Чим є певний триб поведінки залежить від того, коли і як він зумовлює нашу дію. Що стосується „коли“, то кожен потяг до дії походить від сприйняття, що ж до „як“, то тут слід виявити мету кожної дії, певний результат, який можна чуттєво сприймати. Так ми наближаємося до того, що можна схопити і що є для думки практичним, як до коріння кожного реального розрізнення мислення, хоч би яким тонким воно було; і тут немає жодної відмінності значення, яке було б настільки тонким, що полягало б у чомусь відмінному від можливої відмінності у практиці» (Ч. С. Пірс «Вступ до генетичної теорії пізнання»).

У щільному зв'язку з цією теорією дії перебуває теорія знаків. Пірс говорить про «знаки думок», які почасти відповідають нашим «поняттям» — такий знак думки з матеріальним знаком пов'язує (зорієнтований на практику) розум; розум вибирає із запасу знаків те, що йому здається відповідним значенню (способу застосування).

Теорія мови у структуралізмі

Варто відверто визнати, що філософії структуралізму як цілісного напрямку філософії не існує. Структуралізм охоплює теоретичну продукцію таких різних авторів, як Жак Лакан (психоаналіз), Ролан Барт⁵ (літературознавство, семіологія [= вчення про знаки]),